

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.54>

РОЗУМІННЯ ОБОВ'ЯЗКУ У ПРИРОДНО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ ДЖ. ЛОККА ТА Ж.-Ж. РУССО

Попович Т.П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-8333-3921>*

Попович Т.П. Розуміння обов'язку у природно-правових концепціях Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо.

Стаття присвячена аналізу проблематики обов'язків у світлі природно-правових концепцій Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо. Так, у межах своєї теорії суспільного договору Дж. Локк зазначає про природний стан людей, з якого випливає закон природи, обов'язковий для кожного. Така обов'язковість походить від самої природи людини чи від гармонії між природним законом і раціональною природою людини. Причина ж формування громадянського суспільства зводиться до того, щоб запобігти стану війни, коли всупереч закону природи (розуму) застосовується сила, не підкріплена правом. Відтак, Дж. Локк покладає обов'язки на верховну владу, якій люди доручили частину своєї свободи задля сповнення цілей держави – забезпечення миру, безпеки і блага народу.

Таким чином, у Дж. Локка обов'язок переважно розглядається крізь призму законів – спершу природного (не спричинювати шкоди іншому), а згодом і громадянського, що встановлюється верховною владою. На індивіда в державі покладається обов'язок виконувати визначені владою приписи, тоді як на саму владу – забезпечувати мир, охороняти власність, а також справедливо вирішувати (через судові установи) спори між громадянами. У такий спосіб свобода індивідів отримує гарантування від держави, адже дійсна свобода, на думку мислителя, можлива лише у правовому стані.

На прикладі ж концепції суспільного договору Ж.-Ж. Руссо простежується певна особливість. Йдеться про суттєве посилення колективного фактору перед індивідуальним, коли в спосіб відповідного договору формується, дійсно, єднання індивідів, які мають по відношенню одне до одного взаємні права та обов'язки. Обов'язок, звідси, це не тільки те, що зв'язує людину, підкорюючи її верховній владі, але, передусім, те, що слугує фактором кооперації людей у досконале об'єднання. Виходячи з концепції народного суверенітету, принципів безпосередньої демократії, які відстоював французький мислитель, особи не просто повинні виконувати визначені приписи, але і покликані бути активними учасниками державно-правової дійсності, зокрема, брати участь у творенні законів. Саме такі закони як уособлення виразників загальної волі і можуть забезпечити справедливість, рівність та свободу індивідів.

Ключові слова: обов'язок, природний стан, громадянський стан, закон, суспільний договір.

Popovych T.P. Understanding of the obligation in natural law concepts of John Locke and Jan-Jak Russo.

The article is devoted to the analysis of the problems of obligations in the light of the natural legal concepts of John Locke and Jan-Jak Russo. Thus, within his theory of the social contract, John Locke notes about the natural state of people, from which the law of nature follows, is obligatory for everyone. Such the obligation comes from the human nature or from the harmony between natural law and the rational human nature. The reason for the formation of a civil society is to prevent a state of war, when force, not supported by law, is used contrary to natural law. Therefore, John Locke assigns obligations to the supreme authority, to which people entrusted a part of their freedom in order to fulfill the goals of the state - to ensure peace, security and welfare of the people.

Thus, John Locke mainly considers the obligation through the prism of laws - first of all natural (not to cause harm to others), and later also civil, which is established by the supreme authority. The individual in the state is entrusted with the obligation to carry out the prescriptions determined by the government, while the

government is supposed to ensure peace, protect property, and justly resolve (through judicial institutions) disputes between citizens. In this way, the freedom of individuals is guaranteed by the state, because real freedom, according to the thinker, is possible only in a legal state.

On the example of the concept of Jan-Jak Russo's social contract a certain feature can be traced. It is about a significant strengthening of the collective factor over the individual one, when a union of individuals who have mutual rights and obligations in relation to each other is formed in the manner of a corresponding contract. Obligation, therefore, is not only what binds a person, subjecting him to the supreme authority, but, above all, what serves as a factor of cooperation of people in a perfect union. Based on the concept of popular sovereignty, the principles of direct democracy, which the French thinker advocated, individuals should not just fulfill certain prescriptions, but also be called to be active participants in the state-legal reality, in particular, to participate in the creation of laws. Such laws, as the personification of the expressions of the general will, can ensure justice, equality and freedom of individuals.

Key words: obligation, natural state, civil state, law, social contract.

Постановка проблеми. Значимість й водночас цікавість трактування обов'язку в контексті природно-правової школи Нового часу пов'язуються з тим, що тут мислителі намагались всеохоплююче представити людину як природну і соціальну істоту. Завдяки цьому, як наслідок, сформувалось вчення про природний і громадянський стани людини: яким чином один переходить в інший, як вони між собою пов'язані, як на кожному рівні реалізовує себе обов'язок тощо. Саме на рівні громадянського стану людина не просто втілює свою соціальність, але реалізовує її у державі, в якій наявний широкий спектр різного роду зобов'язань (громадян (підданих), суверена (верховної влади)), що ґрунтуються на природних і позитивних законах. Безсумнівно, обов'язки в школі природного права тісно пов'язані з природними правами і природними законами. В одному випадку вони слугують тому, аби людина ствердилась у стані природному, в іншому ж – щоб реалізувала вповні свій стан громадянський.

Стан опрацювання. Слід відзначити, що аналіз проблематики природного права в концепціях мислителів Нового часу досить широко представлений у сучасній науковій літературі. Серед провідних дослідників зазначимо: Й. Бакгаус, Л. Венеція (L. Venezia), Т. Вест (T. West), Р. Веттерлі (R. Vetterli), І. Галкіна, О. Гірке, О. Горяїнова, Г. Денцер Е. Етьєйбо (E. Etieyibo), Т. Карбонно (T. Carbonneau), Н. Малкольма (N. Malcolm), Ф. Оуклі (F. Oakley), В. Піскунова, А. Рпачинські (A. Rpaczynski), М. Філаретова, Г. Фрамбах, Я.Хантера (I. Hunter), С. Цурбухена, Дж. Чарвета (J. Charvet) та ін. Разом із тим, варто визнати, що відсутнім залишається концептуалізований і систематизований виклад питання стосовно природи і форм реалізації обов'язків крізь призму природно-правових теорій [1, с. 72].

Метою статті є дослідження та здійснення аналізу розуміння категорії обов'язку у природно-правових концепціях Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо.

Виклад основного матеріалу.

1. Дж. Локк. Звернемось до аналізу філософсько-правової спадщини видатного англійського філософа – Дж. Локка. Так, у праці «Два трактати про правління» у межах теорії суспільного договору він зазначає про природний (додержавний) стан людей. Такий стан характеризується рівністю і повною свободою кожного стосовно дій і поведження з майном, завдяки чому «ніхто не має більше від іншого» [2, с. 263]. З природного стану впливає закон природи, обов'язковий для кожного. Така обов'язковість походить від самої природи людини чи від гармонії між природним законом і раціональною природою людини [3, р. 5]. Закон природи полягає у тому, щоб не спричинювати шкоди життю, здоров'ю, свободі чи власності іншого, оскільки всі люди створені всемогутнім Творцем і є Його слугами. Таким чином, у силу закону природи кожен повинен оберігати себе і решту людства. Будь-які посягання на іншого не допустимі, окрім того, коли йдеться про правосуддя щодо злочинця [2, с. 265]. Оберігати людину наскільки це можливо – повинність згідно з законом природи. Якщо ж неможливо зберегти всіх, то необхідно, перш за все, оберігати невинних [2, с. 271]. Причина формування громадянського суспільства зводиться до того, щоб запобігти стану війни, коли всупереч закону природи (розуму) застосовується сила, не підкріплена правом. Коли ж має місце якась третя сила (до прикладу, суд), до якої можна звернутися за вирішенням спору, виключається продовження стану війни між людьми [2, с. 273-274]. Головною метою об'єднання людей у державу мислитель називає збереження їх власності [2, с. 334]. Свобода при цьому виражається у тому, щоб слідувати загальному для всіх закону, встановленому в суспільстві, а так само слідувати власним бажанням у випадках, коли цього не забороняє закон [2, с. 274].

Громадянське суспільство, на думку Дж. Локка, це коли люди, об'єднані в єдине ціле, мають загальний встановлений закон і судову установу, яка наділена повноваженнями вирішувати спори, а також карати злочинців. Головний атрибут влади держави – прерогатива встановлювати покарання за правопорушення й карати винних осіб [2, с. 311]. Людина, яка погодилась разом з іншими сформувати громадянське суспільство, бере на себе зобов'язання підкорюватися волі більшості як волі цілого. У протилежному випадку, наголошує англійський мислитель, суспільний договір не матиме значення і сили [2, с. 318].

Дж. Локк покладає обов'язки на верховну владу, якій люди доручили (передали) частину своєї свободи задля сповнення цілі держави – забезпечення миру, безпеки і блага народу. Державна влада, отже, повинна: оберігати власність кожної особи; правити відповідно до загальноприйнятих і відомих народу постійних законів; управляти за допомогою безпристрасних і справедливих суддів, що покликані вирішувати спори і застосовувати силу тільки для виконання визначених законів [2, с. 337]. Закони, що приймаються у державі, мають відповідати закону природи (збереження людства), тобто Божій волі, проявом якої він є [2, с. 341]. Верховна влада не може позбавити людину частини її власності без її згоди. Адже безпосередня мета уряду – збереження власності та безпечне користування нею [2, с. 343].

2. *Ж.-Ж. Руссо*. У контексті природно-правової традиції слід зупинитися й на уявленнях французького просвітника Ж.-Ж. Руссо стосовно обов'язків. Так, у праці «Міркування про походження та підвалини нерівності поміж людьми» мислитель зазначає, що обов'язки людини щодо інших людей (зокрема, не завдавати жодного зла) мають місце не тому, що людина істота мисляча, а тому, що вона істота чуттєва. Хто не протриває внутрішньому потягу до співчуття, не спричинить зла іншій чуттєвій істоті, за винятком випадку, коли йдеться про його існування, адже тут він може надавати перевагу собі самому [4, с. 43]. Співчуття Руссо називає тим природним почуттям, яке сприяє збереженню людського роду завдяки тому, що обмежує самолюбство індивіда. Це свого роду природний закон моралі й чеснот, що постає причиною відвернення людини від зла. Співчуття гласить: «Турбуйся про своє благо, завдаючи якомога менше зла іншому» [4, с. 66-67].

Ж.-Ж. Руссо зауважує, що в природному стані жоден не володіє владою щодо іншого. Істота, яка від природи прагне діяти правильно, не потребує жодних наказів. Проблеми ж починають виникати тоді, коли природні нахили починають послаблюватися цивілізацією. Французький мислитель згідний із тим, що обов'язки, закони і звичаї можуть допомогти людині діяти на благо, однак вони мають і побічний ефект – передбачають спокусливі можливості діяти навпаки [5, р. 143].

Водночас люди зобов'язані підкорюватися законній владі. Основою ж будь-якої законної влади може бути лише угода [6, с. 155]. Стан державний формується на підставі суспільного договору, за яким під вище керівництво загальної волі особа передає себе і всі свої сили, завдяки чому кожен стає невід'ємною частиною колективного цілого (політичного організму) [6, с. 161]. Це свого роду «штучна істота на службі людини, що точно відображає її раціональні цілі, й, найголовніше, здатна їх здійснити» [7, с. 19]. Суспільний договір базується на ідеї загального інтересу. З одного боку, він полягає у збереженні й процвітанні держави, з іншого – це інтерес кожного окремого індивіда. Із загального інтересу формується загальне благо як добро, спільне для кожного зі всіма іншими індивідами. Двома об'єктами найбільшого блага в Ж.-Ж. Руссо постають свобода і рівність [8, р. 398].

Найважливіше, що привносить собою суспільний договір, це рівність, за якої всі приймають на себе обов'язки на одних і тих же умовах, а так само всі користуються однаковими правами [6, с. 173]. «Обов'язки, які пов'язують нас із суспільним організмом, не заперечні тільки тому, що вони взаємні, і їх природа така, що, виконуючи їх, не можна діяти на користь іншим, не діючи також на користь собі» [6, с. 172]. Відтак, перехід до державного стану забезпечив встановлення верховної влади (що належить всьому народу), яка стала гарантом виконання взаємних зобов'язань між людьми. В протилежному випадку, до прикладу, сторони були б єдиними суддями у власній справі, й кожна з них могла б відмовитись від укладеного договору, якщо б дії іншої сторони її не влаштували [4, с. 91].

Сутність суспільного договору, згідно з позицією Ж.-Ж. Руссо, зводиться до того, що це акт народження громадянської асоціації, якій належить суверенне право на створення держави [9, с. 19]. Акт асоціації (суспільний договір) містить у собі взаємні зобов'язання народу і приватних осіб двоякого роду: по-перше, як члена суверена (політичного організму) щодо приватних осіб; по-друге, як члена держави щодо суверена. На суверена, у свою чергу, не може бути покладено зобов'язань по відношенню до самого себе. Об'єднання людей в одне ціле зумовлює неможливість спричинити шкоду комусь із членів, яка б не була відчутна для цілого, і навпаки. Взаємна повинність і вигоди зобов'язують

сторони, що домовляються, допомагати одне одному й використовувати всі переваги, які надає відповідне об'єднання [6, с. 162-163].

Кожен член держави стає частиною загальної волі, а тому він має право і обов'язок брати участь у обговоренні значимих питань, а, отже, водночас є і суверенним, і підпорядкованим закону. Для реалізації законодавчої функції він повинен прийняти точку зору загальної волі [10, р. 181]. Якщо хтось відмовиться підкоритися загальній волі, то буде до цього примушений усім політичним організмом, інакше суспільний договір стає формальністю. Ця умова є рушійною силою держави, вона ж надає законності всім обов'язкам у громадянському суспільстві [6, с. 164]. Французький просвітник переконаний, що те все, чим громадянин може послужити державі, він повинен здійснити. Водночас суверен не може накладати на громадян тих уз, що є безкорисними для суспільного цілого чи загального блага [6, с. 172]. Він також не може покласти на одного громадянина більшого тягара, ніж на іншого [6, с. 174].

Для злагодженого і повноцінного функціонування політичного організму необхідні закони. Вони спрямовуються на «незаперечне утвердження загальної волі, а вже у цьому закладається сенс тотального характеру інтересів і дій держави» [11, с. 20]. Закони є «умовами громадянської асоціації». Народ, що підкорюється законам, має бути їх творцем, оскільки лише ті можуть визначати правила співжиття, які вступають в асоціацію [6, с. 177-178].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши розуміння обов'язку у природно-правових концепціях Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо можемо констатувати наступне.

1. У Дж. Локка обов'язок переважно розглядається крізь призму законів – спершу природного (не спричинювати шкоди іншому), а згодом і громадянського, що встановлюється верховною владою. На індивіда в державі покладається обов'язок виконувати визначені владою приписи, тоді як на саму владу – забезпечувати мир, охороняти власність, а також справедливо вирішувати (через судові установи) спори між громадянами. У такий спосіб свобода індивідів отримує гарантування від держави, адже дійсна свобода, переконаний мислитель, можлива лише у правовому стані.

2. На прикладі ж концепції суспільного договору Ж.-Ж. Руссо простежується певна особливість. Йдеться про суттєве посилення колективного фактору перед індивідуальним, коли в спосіб відповідного договору формується, дійсно, єднання індивідів, які мають по відношенню одне до одного взаємні права та обов'язки. Обов'язок, звідси, це не тільки те, що зв'язує людину, підкорюючи її верховній владі, але, передусім, те, що слугує фактором кооперації людей у досконале об'єднання. Виходячи з концепції народного суверенітету, принципів безпосередньої демократії, які відстоював французький мислитель, особи не просто повинні виконувати визначені приписи, але і покликані бути активними учасниками державно-правової дійсності, зокрема, брати участь у творенні законів. Саме такі закони як уособлення виразників загальної волі і можуть забезпечити справедливість, рівність та свободу індивідів.

Список використаних джерел:

1. Попович Т.П. Розуміння обов'язку у природно-правових концепціях Г. Гроція та Б. Спінози. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. 2022. Випуск 96. С. 72–76.
2. Локк Дж. Два трактата о правлении. *Сочинения* в 3 т. Т. 3. Москва: Мысль, 1988. С. 135-405.
3. Kawakami F. Rousseau and modern natural law/right theory: his critique of the idea of natural law as the foundation of politics. *Bull. Nara Univ. Educ.* 1995. Vol. 44. P. 1–18.
4. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми. *Трактаты*. Москва: Наука, 1969. С. 31–108.
5. Rehm M. Obligation in Rousseau: making natural law history. *Annual Review of Law and Ethics*. 2012. Vol. 20. P. 139–154.
6. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права. *Трактаты*. Москва: Наука, 1969. С. 151–256.
7. Пискунов В.В. Концепт общественного договора: классические и современные формы: автореф. дисс. канд. филос. наук; спец.: 09.00.11. М., 2005. 26 с.
8. Canivez P. Jean Jacques Rousseau's concept of people. *Philosophy and Social Criticism*. 2004. Vol. 30. P. 393–412.
9. Филаретов Н.И. Договорные теории происхождения государства и права в Европе XVII-XVIII вв.: автореф. дисс. канд. юрид. наук; спец.: 12.00.01. М., 2012. 23 с.

10. Romani A. Jean-Jacques Rousseau's social contract and the formation of the citizen. *Perspectives in social contract theory* / ed. by E.E. Eticyibo. Washington, 2018. P. 173–202.
11. Остапець І. Сутність і механізм реалізації свободи в соціально-філософській концепції Ж.-Ж. Руссо. *Вісник Львівського ун-ту. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 16–24.